

Ольга ПОЛЯК

кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри педагогіки
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка

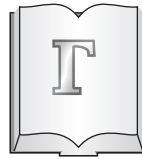
Ключові слова: планування освіти,
моделі планування, форсайт, маркетинг
освітніх послуг.

Доведено необхідність нового ставлення до освітньо-наукового комплексу як до єдиного засобу інноваційного розвитку сучасних держав. Проаналізовано еволюцію планування у ХХ ст., вказано на труднощі реформування вищої освіти в Україні, що мають не тільки економічний, а й адміністративний характер.

УДК 140.8+303.733.4+37.01

ВИЩА ОСВІТА ХХІ СТОЛІТТЯ: МІЖ НАУКОВИМ ПЛАНУВАННЯМ І МАРКЕТИНГОМ ОСВІТНІХ ПОСЛУГ

© Поляк О., 2013

Глобалізаційні економічні та інші процеси різнобічно впливають на системи вищої освіти сучасних держав, змушують розв'язувати дуже складні завдання вибору політики і дій держави, підприємців і широкій громадськості в цій важливій суспільній сфері. Україна не є винятком, окрім того, вона змушена зміцнювати свою державність і завершувати суспільно-економічні трансформації у швидкозмінних континентальних і загальнопланетних обставинах. З виступів і рішень Президента і Кабінету Міністрів України стає очевидним їхнє намагання віднайти засоби перетворення системи вищої освіти і сектору наукових досліджень з обтяжливої для бюджету структури на результативний засіб розвитку економіки і підвищення життєвого рівня всього населення. Аж ніяк не можна вважати випадковою концентрацію зусиль наших вищих керівників і законодавців над створенням нового Закону «Про вищу освіту». У цій статті особливу увагу зосереджено на науковому аналізі й зіставленні потенціалу тих головних варіантів удосконалення національної вищої освіти, які вони можуть обрати в сучасних умовах.

Актуальність обраної нами теми цілком очевидна, а потреба в її подальшій розробці є доволі гострою – йдеться про об'єктивний аналіз сьогодення й виявлення у ньому тих рушійних сил, що визначатимуть головне у світі та Україні у найближчі декади. Відтак, з усіх варіантів науково-методологічних підходів оберемо форсайт [5; 7], що набагато більше за інші претендує на достатньо точне врахування тих найвпливовіших відкриттів і подій, що можуть стати дійсністю через 5–10–15 років [3].

Аналіз еволюції «стратегічної» термінології у сфері освіти, поширеної у статтях науковців, виступах політичних діячів і рішеннях державних органів України, показав, що для 1990-х років притаманне домінування слів «націоналізація», «демократизація», «гуманізація і гуманітаризація», а також «деідеологізація». Серед операційних понять ще поширенішим був термін «реформа» в усіх можливих варіантах і словосполученнях (зокрема у Державній національній програмі «Освіта» (Україна XXI століття) він зустрічається багато десятків разів) [2].

Як відомо, ця та інші державні програми реформування освіти через глибоку соціально-економічну кризу і політичні суперечки завершилися майже цілковитим провалом, а основою позитивних змін були не зусилля державних органів, а тривіальне бажання мільйонів громадян будь-що – навіть за останні родинні фінансові ресурси – надати вищу освіту своїм дітям.

Повертаючись до історичного аналізу, зауважимо, що висока поширеність у 1990-х роках «реформаторської» термінології супроводжувалася практично цілковитою відсутністю не менш важливої «планувальної» – поняття «планування» доволі рідко фігурувало і в державних документах, і в дослідженнях українських науковців. Імовірно психологічною причиною цього явища можна вважати суспільний консенсус щодо необхідності відмови від ідеологічних і економічних підстав життєдіяльності радянського суспільства. На користь цього припущення говорить поши-

реність у 1990-ті роки гасел про бажаність миттєвого переходу «від Плану до Ринку» тощо.

Повторюючи помилки багатьох попередників – держав, що виникали на уламках імперій – керівники України доволі часто діяли нерозважливо, плутаючи можливе з бажаним і відмовляючись від тих засобів, доцільність яких зберігалася навіть тоді, коли вони використовувалися на території Радянського Союзу. Один із них – освітнє планування.

З історії відомо, що в минулому слово «план», яке походить від латинського «planum» (площина), означало двовимірне креслення. Значно пізніше процес створення планів – планування – набув значення сукупності обміркованих дій зі створення проекту змін й аналізу необхідних передумов для їх втілення.

Прибічники соціалістичних ідей, які розглядали «стихію ринку» як «ненауковий» шлях розвитку суспільства через непередбачуваність стихійних акцій неорганізованих індивідуумів, вважали єдиною раціональною альтернативою «ринку» планування – колективні дії відповідно до обміркованих наперед проектів реформ чи змін.

Особливо сприятливі умови для втілення соціалістичної ідеї змін через планування виникли після утворення Радянського Союзу. Слушно вважаючи, що успіхи в реформах можливі лише на основі застосування найбільш прогресивних для тих часів наукових досягнень, його керівники обрали магічним дороговказом словосполучення «наукова організація праці (НОП)», вимагаючи її втілення у життя через планування. Наприклад, саме у такий спосіб (і доволі успішно) розв'язувалася проблема масової неписьменності, створювалася і розвивалася на нових засадах система освіти.

Явище світового поширення планування датується періодом після II світової війни, коли сформувався табір соціалістичних країн, які в усьому копіювали СРСР, а впливові міжнародні організації ООН, ЮНЕСКО, Світовий Банк та інші розгорнули фінансову і технічну допомогу краї-

нам, що розвиваються. Ці організації вважали корисною появу в цих країнах служб планування, які могли б сформувати якомога сприятливіші умови для соціального прогресу й економічного розвитку.

Раптове всесвітнє поширення привабливості ідеї планування освіти має історичне пояснення. Керівники новоутворених держав третього світу були переконані, що прискорений розвиток систем освіти стане надійною основою економічного зростання, засобом національної консолідації і забезпечення узгодженого рівня соціальної справедливості, отже, політичної стабільності. Тому вони намагалися передбачити розвиток систем освіти на тривалий період, обрати завдання, встановити пріоритети і запланувати заходи у координації з розвитком інших важливих секторів (економіки, оборони та ін.). Приклад СРСР, який застосував планування у момент недостатнього розвитку народної освіти, видавався керівникам новоутворених країн доволі переконливим.

Та слід зазначити, що на початку планування освіти було не окремою наукою з власним понятійним апаратом і теоретичними основами, а лише практичним методом підготовки й організації виконання рішення щодо змін, розвитку та удосконалення освіти. Звичайно, він далекий від примітивізму, адже тісно пов'язаний із багатьма науками – демографією, соціологією, економікою, психологією, педагогікою і освітньою компаративістикою.

Відтак, на початку 1960-х років не існувало теоретично і практично обґрунтованого комплексу методів і технологій освітнього планування [10]. Створення його науково-методичної бази припало на подальші роки внаслідок звернення до цієї проблеми представників кількох наук, насамперед економістів. Аналіз свідчить, що запропоновані методи можна диференціювати на три великі групи, які суттєво відрізнялися одна від одної [11]. Опишемо їх лише у загальних рисах.

Першою стала соціально-демографічна теорія планування освіти, яка виходила з

постулату обов'язковості навчання всіх дітей і молоді згідно з освітніми статтями конституцій і світовою конвенцією «Про права людини». Планувальники спиралися на демографічні дані, виконували прогностичні обчислення кількості необхідних місць для навчання на всіх рівнях системи освіти, але не враховували освітні пріоритети різних суспільних верств, не шукали шляхів найдодільнішого використання ресурсів, які країна мала змогу вкласти у діяльність освітньої системи. Тому досконалішими і ближчими до суспільно-освітніх реалій виявилися два інші методи планування освіти.

Метод планування «витрати – прибуток». Прихильники цього методу розглядають освіту як один із різновидів інвестицій. Планування системи освіти в основному варіанті цього методу редукується до обчислення співвідношення витрат на її діяльність і зисків від підвищення рівня професійної компетентності населення (збільшення продуктивності праці, поліпшення якості і збільшення ціни виробів унаслідок упровадження у виробництво результатів наукових досліджень і технічно-технологічних винаходів тощо).

Метод планування за потребами виробництва й оборони є одним із варіантів попереднього, відрізняючись перенесенням акцентів з фінансової вигідності на політично-оборонні потреби. Практично цілковито ігнорується вплив підготовлених кваліфікованих працівників на еволюцію розміру валового національного продукту. Урядові органи (подібно до гігантського за кадровим складом Держплану СРСР) намагаються якомога точніше передбачити потреби видобувної і обробної промисловості, сільського господарства, транспорту, оборони та ін., визначаючи на цій основі вимоги до системи вищої освіти – характеристики всіх її рівнів, типи закладів і програми підготовки обчислених контингентів фахівців певних профілів.

Практика планування освіти на основі обох економічних підходів швидко виявила існування значної кількості технічних проблем, шляхи подолання яких навіть за-

раз лишаються предметом дискусій науковців. Було доведено, що вже на стадії визначення головних вимог до системи освіти спостерігається гостре зіткнення різноманітних поглядів і загальних пріоритетів, які у подальшому зумовлюють невизначеності під час розрахунків і дають ненадійні кінцеві результати. Та все ж ці два методи набули поширення в обох політико-воєнних таборах (Заходу й СРСР із сателітами), які перебували у стані суперництва зі змінним рівнем його загострення. Наслідком діяльності вчених у межах економічних підходів став значний прогрес у математичному забезпеченні (йдеться не тільки про формули і диференціальні рівняння, а й про винайдення комп'ютерів з високою швидкістю).

Та за всіх незаперечних досягнень, фінансовий підхід до освітнього планування з його акцентуванням математичних методів має той принциповий недолік, що завжди оперує у надто вузьких межах одних лише кількісних характеристик і спрощених припущень, стимулюючи намагання збільшувати витрати на освіту.

Але часто (приклад ми знаходимо у США, Канаді, Данії та інших країнах) протестує кількісне збільшення матеріального забезпечення системи освіти не забезпечувало досягнення нею тих цілей, які ставило суспільство й економіка. Період певного розчарування у застосовності економічних методів в освітньому плануванні припав на роки стагнації чи скорочення освітніх бюджетів багатьох розвинених країн (Великої Британії, Швеції та ін.), що стало додатковим стимулом переходу від екстенсивного до інтенсивного розвитку освіти. Ключовими словами цього періоду стали «реформи» і «якість», у багатьох країнах світу вони й досі лишаються найпопулярнішими.

У світі утвердилася модель кількакрокової процедури реформування освіти з домінуванням адміністративного впливу і мінімальним залученням наукового планування. Вона така поширена і загальновідома, що вкажемо тільки наслідки її застосування: як виявили дослідження науковців гру-

пи Х. Тедеско, тісно пов'язаних із ЮНЕСКО, з понад 150 значних освітніх реформ у десятках країн світу три чверті завершилися цілковитим провалом, а успішною виявилася лише кожна дванадцята спроба.

Виразне розчарування в економічних і адміністративних підходах до планування і реформ освіти зумовило звернення науковців до значно складніших моделей. Їх уже накопичилося чимало, що помітно і у множинності назв: відкрита, взаємодія (інтерактивна), транзакційна, діалектична, співучасті, політична, законодавчо-демократична тощо. Головною спільною рисою можна вважати початок цих реформ з глибокого дослідження стану середньої і вищої освіти й публікації детальних «Білих книг» (нещодавно було створено таку книгу і в Україні, але її зміст виявився примітивним і дуже далеким від стандартів розвинених держав [1]). Вивчається соціально-політична атмосфера, виявляються головні течії й тенденції змін у сфері уявлень про вимоги до системи освіти і первинної професійної підготовки, врешті, про якість освіти. Організатори і керівники сучасних освітніх змін вважають пріоритетним досягнення максимально широкої громадської підтримки реформ насамперед завдяки залученню широких кіл населення і представників головних суспільно-впливових груп до стадії формулювання головних цілей змін і вибору методів утілення їх у життя.

Дещо розширилася і номенклатура методів планування, оскільки до вже згаданих нами науковці додали так званий «евристичний» варіант (пра-форсайт), особливістю якого є використання розширеної інформаційної бази, створення і моніторинг сценарію інноваційних дій на основі попереднього моделювання чи локальних експериментів, передбачення зворотного зв'язку та ін. Планування цього типу претендує на задовільну точність передбачення не лише найближчого, а й більш віддаленого майбутнього.

У житті ж спостерігається певне повернення до прагматизму. Економічні негараз-

ди і труднощі на ринку праці підвищили потребу у плануванні, спрямованому на пошуки найефективнішого вкладання наявних обмежених бюджетних коштів – удосконалення мережі закладів, зміни у тривалості і профілях професійної підготовки та ін.

Для сучасної України саме ця «прагматична» тенденція стала актуальною і дуже характерною. Вища освітня адміністрація вимушена відмовитися від теорій і стратегій, намагаючись хоч на мінімальному рівні забезпечити поточну діяльність наявної мережі ВНЗ і постійно розшукуючи нові й нові засоби для скорочення витрат.

Та для цього необхідно винайти засоби переконання населення у тому, що на вищу освіту взагалі не варто витратити бюджетні кошти, зібрані з усієї маси платників податків. На нашу думку, одним із таких демагогічних засобів є ідея проголошення всього навчання у ВНЗ актом «надання освітніх послуг», а не соціальним мега-процесом фахового і громадянського зростання студента до стадії компетентного дипломованого професіонала. Під цим гаслом виправданною стає політика примусового спрямування всієї системи ВНЗ до стадії самозабезпечення за рахунок втілення у життя нового наукового досягнення – твердження про необхідність безмежного розширення кількості «джерел фінансування ВНЗ».

Тим часом, виконуючи роль «мозку» системи вищої освіти і сектору наукових досліджень, Міністерство освіти і науки мало б піклуватися переважно про перетворення всієї мережі закладів і дослідницьких лабораторій на джерело наукових відкриттів і виробничих технологій разом із підготовкою нових генерацій професіоналів. В Інтернеті і часописах України та інших держав зустрічаються наукові праці, автори яких розглядають ті нові явища, які еволюція засобів життєзабезпечення викликає в освітній, виробничій та інших системах. Можна стверджувати, що центральним терміном у статтях на цю тему є «інновація» (приклад – [4; 6; 8] та ін.), адже значними досягненнями на світовому ринку та

у підвищенні якості життя власного населення останніми роками можуть похвалитися тільки ті держави, в яких сформувався ефективний комплекс із провідних ВНЗ, кращих науково-дослідних установ і роботодавців (великих і малих фірм).

Враховуючи можливий обсяг статті, обмежимося вказівкою на те, що особливо великим виявився інноваційний внесок освітньо-наукового комплексу в успіхи Фінляндії, Німеччини, Південної Кореї, Тайваню і Китаю. Цікаво, що світовим лідером з найбільшим «глобальним інноваційним індексом» у 2009 році виявився Сінгапур, а не одна зі згаданих держав [9]. На нашу думку, цей факт свідчить про високі соціально-економічні перспективи цієї острівної держави, у якої Україна нещодавно придбала платформи для морського буріння (а могла б виробляти їх сама, якби їй пощастило з «поводирями нації»). (Для порівняння: у США – 8-й показник).

Повертаючись до проблеми вибору між науковим плануванням вищої освіти XXI ст. і маркетингом освітніх послуг, висловимо переконання у тому, що піднесені долю на керівні позиції наші державні мужі мали б найбільше перейматися не скороченням мережі ВНЗ і збільшенням відсотка студентів-контрактників, а підтримкою «зон зростання» економіки і виробництва через правильне спрямування освітньо-наукового комплексу України за зразками Сінгапуру чи Фінляндії. Завдання ж надання «освітніх послуг» слід доручити сектору недержавних ВНЗ, які через організаційні, кадрові та інші причини неспроможні взяти повноцінну участь у підвищенні виробничо-інноваційного капіталу України. В усіх відомих нам випадках успішного розвитку через науково-інноваційне виробництво провідна керівна і фінансова роль належала саме державним органам.

Висновок. Ефективна вища освіта зразка XXI століття мусить мати щонайменше два головних складники. Перший – найкращі державні університети та інші ВНЗ, спроможні стати науково-технологічним

інноватором, а другий – всі приватні і «слабша» частина мережі державних закладів, які й справді можуть надавати

освітні послуги без надмірного обтяження бюджету підготовкою безлічі правників і менеджерів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Біла книга національної освіти України / Т. Ф. Алексєєнко, В. М. Аніщенко, Г. О. Балл [та ін.]; за заг. ред. акад. В. Г. Кременя; НАПН України. – К. : Інформсистеми, 2010. – 342 с
2. Державна національна програма «Освіта» (Україна XXI століття). – К. : «Райдуга», 1994. – 61 с.
3. **Корсак К. В.** Форсайт – забуте старе чи винахід XXI ст.? / К. В. Корсак // Науковий світ. – 2009. – № 8. – С. 2–4.
4. **Кремень В. Г.** Освіта і наука в Україні – інноваційні аспекти. Стратегія. Реалізація. Результати / В. Г. Кремень. – К. : Грамота, 2005. – 448 с.
5. **Федулова Л. І.** Форсайт: сучасна методологія технологічного прогнозування / Л. І. Федулова // Економічне прогнозування. – 2008. – № 3. – С. 106–120; № 4. – С. 124–138.
6. **Хорунжий Г.** Інноваційність як принцип діяльності вищої школи / Г. Хорунжий // Вища школа. – 2010. – № 11. – С. 14–25.
7. **Гапоненко Н. В.** Форсайт. Теорія. Методологія. Опыт : монограф. / Н. В. Гапоненко. – М. : ЮНИТИ-ДАНА, 2008. – 239 с.
8. **Клеева Л. П.** Система образования как элемент национальной инновационной системы / Л. П. Клеева, И. В. Клеев // Высшее образование в России. – 2013. – № 3. – С. 28–36.
9. **Andrew J. P.** The Innovation Imperative in Manufacturing : How the United States Can Restore Its Edge / J. P. Andrew, E. S. De Rocco, A. Taylor. – Boston : BCG, MI, NAM, 2009. – 28 p.
10. **Coombs P. H.** Qu'est-ce que la planification de l'education? / P. H. Coombs. – Paris, UNESCO : IIPÉ, 1970. – 70 p.
11. **Jallade J. P.** Modeles de planification de l'education / J. P. Jallade // In : Vol. VI. Le developpement de la planification de l'enseignement. – Paris, OCDE, 1971 – P. 81–159.

CITED LITERATURE

1. The White Book of a national education of Ukraine / T. F. Alekseenko, V. M. Anishchenko, G. A. Ball [etc.]; under gen. red. acad. V.G.Kremen; NAPS Ukraine. – K. : Informssystem, 2010. – 342 p.
2. The State National Program «Education» (Ukraine XXI cent.). – K. : «Rainbow», 1994. – 61 p.
3. **Korsak K. V.** Foresight – forgotten old or invention XXI century? / K. V. Korsak // The Scientific World. – 2009. – № 8. – P. 2–4.
4. **Kremen V. G.** Education and Science in Ukraine – innovative aspects. Strategy. Realisation. Results / V. G. Kremen. – K. : Gramota, 2005. – 448 p.
5. **Fedulova L. I.** Foresight: modern methodology of technological forecasting / L. I. Fedulova // Economic forecasting. – 2008. – № 3. – P. 106–120; № 4. – P. 124–138.
6. **Khorunzy G.** Innovations as a principle of activity of the higher education / G. Khorunzy // The Higher School. – 2010. – № 11. – P. 14–25.
7. **Gaponenko N. V.** Foresight. The theory. Methodology. Experience: the monography / N. V. Gaponenko. – M. : JUNITI-DANNA, 2008. – 239 p.
8. **Kleeva L. P.** Education as an element of national innovative system / L. P. Kleeva, I. V. Kleev // Higher education in Russia. – 2013. – № 3. – P. 28–36.

**БІОЛОГІЯ
І ХІМІЯ**
1, 2013
ПЕРЕДПЛАТНИЙ ІНДЕКС 74643
ДО 150-РІЧЧЯ
ПЕРЕДПЛАТІТЬ
НА 2013 РІК!
ХАРКІВІ ДОДАВКИ

Науково-методичний журнал
У часописі публікуються матеріали практичного спрямування, розглядаються питання щодо підвищення методичної підготовки вчителів біології і хімії, педагогічного досвіду, проблем профільної школи, статті, присвячені екології навколишнього середовища та інші важливі й цікаві відомості

Виходить 6 разів на рік. Передплатна ціна на I півріччя – 133,35 грн

ПЕРЕДПЛАТНИЙ ІНДЕКС 74643

Журнал внесено до Переліку наукових фахових видань України, в яких можуть публікуватися результати дисертаційних досліджень на здобуття наукових ступенів кандидата і доктора наук (галузь «Педагогічні науки»)